

ЛІНГВІСТИКА

Ірина Пономарьова

Маргарита Казніна

**СВОЄРІДНІСТЬ ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ КАТИНИ СВІТУ
НОСІЇВ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ Н.КАЗАНДЗАКІСА
«КАПІТАН МІХАЛІС (СВОБОДА АБО СМЕРТЬ!)»**

У статті розглядається одне з центральних понять сучасної семантики – поняття «мовної картини світу». Прикладом обрано роман «Капітан Міхаліс (Свобода або смерть!)» відомого грецького письменника, Нобелівського лауреату - Н. Казандзакіса. В роботі досліджено особливості відтворення письменником мовної картини світу греків такими засобами, як: вживанням елементів народних говірок і діалектів, використанням фонетичних та морфологічних розмовних варіантів загальноживаних одиниць, введенням у мову героїв фразеологізмів та авторських неологізмів, утворених за продуктивними говірковими моделями. Авторка доводить, що в основі авторського освоєння новогрецької мови Казандзакіса - вияв грецької мовної та концептуальної картин світу.

Поняття «мовної картини світу» є одним із центральних понять сучасної семантики та теорії пізнання, що ґрунтується на ролі мови в пізнавальних процесах людини. Дослідження з цих питань потребує аналізу та ретельної уваги. По-перше, процес формування сучасної мови відбувався на територіях, де активно проходили міграційні процеси. По-друге, без урахування історичної спорідненості грецького населення з інших регіонів, вивчення фразеологізмів та авторських неологізмів майже неможливе. Нарешті, завдання ускладнюється різноманітністю діахронічного аспекту грецьких говірок. Тому для нашого дослідження є дуже важлива постать Нікоса Казандзакіса. Він є одним з найвидатніших грецьких письменників ХХ ст., який залишив по собі величезну літературну спадщину – лірику й епос, філософські драми й романи, есе, літературознавчі праці й численні переклади; був неперевершеним знавцем рідної мови на всіх її рівнях – лексичному, синтаксичному, морфологічному і фразеологічному. З огляду на це саме його твір і було

обрано для вивчення особливостей відтворення мовної картини світу греків.

Актуальність даного дослідження зумовлена також практичним та теоретичним інтересом до новогрецької філології в Україні. Переклади творів грецьких авторів лише в останні десятиліття стали об'єктом теоретичного осмислення та наукового аналізу.

Мета дослідження полягає в аналізі своєрідностей стилю письменника, зумовлених грецьким культурним кодом і вимагає реалізації таких завдань:

- зробити аналіз тексту оригіналу у світлі загальних тенденцій сучасних лінгвістичних досліджень;
- вивчити та проаналізувати особливості авторських мовних засобів на позначення культурно-обумовленої лексики.

У даній статті ми спираємось на публікації Клименко Н. Ф., Пономаріва О. Д., Савенка А. О. та Перепляотчикової С. Є., які склали теоретико-методологічну основу дослідження. Новизна полягає у можливості розглянути художній твір як систему індивідуальних концептів, яка виражена засобами певної мови і бере початок в національних мовних та концептуальних картинах світу.

Теоретичною засадою представленої статті є поняття «мовна картина світу». Цей термін є характерним для німецької лінгвістики першої половини XIX століття і пов'язаний з класичними працями Вільгельма фон Гумбольдта, який визначав поняття мовної картини світу як «сукупності уявлень про світ, яка складалася протягом усієї історії кожного народу при повсякденному створенні даного мовного колективу і відобразилась у мові» [2, с. 59]. Ідеї Гумбольдта пізніше розроблялися в працях німецьких теоретиків мови Лео Вайсгербера та Гельмута Гіппера

[9, с.357]. Проблема існування мовної картини світу, її відмінність від наукової картини світу, пов'язані з цим питання методів дослідження цього явища вже багато років цікавлять європейських та американських філософів і лінгвістів. В українському мовознавстві термін «мовна картина світу» у сучасному розумінні з'явився порівняно недавно, під впливом досліджень Московської та Люблінської етнолінгвістичних шкіл, хоча перші дослідження в цьому напрямі в Україні проводилися ще О.Потебнею. Однією з найбільших проблем сучасних досліджень, які присвячені вивченню мовної картини світу, є з'єднання споріднених понять: внутрішня форма слова та внутрішня форма мови (останнє є по суті мовною картиною світу окремого народу).

Реконструювання мовної картини світу є одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістичної семантики. Дослідження мовної картини світу проводиться у двох напрямках, згідно з назвами двох компонентів цього поняття. З одного боку, на основі системного семантичного аналізу лексики певної мови проводиться реконструювання цілісної системи уявлень, яка відображена у даній мові, не враховуючи того, чи є вона специфічною для даної мови або універсальною, яка відображає «наївний» погляд на світ в протилежність «науковому». З іншого боку, досліджуються окремі концепти, які характерні для даної мови. Оскільки концептуальна картина світу (а отже, і її фрагменти) - явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. В результаті останній функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово - культурний концепт [9, с. 327]. Особливо виразними є концепти історико-культурної свідомості народу.

Вони пов'язані передусім з народними звичаями, переказами, традиціями - явищами, що підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту. Це не просто слова-знаки, це вже мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Вони здебільшого і функціонують у культурних контекстах. Або це народне дискурсивне мовлення, або ж народні чи авторські поетичні тексти. Такі слова в грецькій мові мають етнографічний, етноісторичний, етнокультурний, етнофілософський, етнопсихологічний, етнопедagogічний та інший національнокультурний підтекст, тому, як правило, багато з них позначені образністю та етносимволікою.

Отже, мовна картина світу – це система понять, характерна для кожної мови, за допомогою якої носії мови сприймають (класифікують, інтерпретують) світ. Таким чином, вивчення мовної картини світу – це шлях до кращого пізнання власне специфіки будь-якої мови, розуміння системи уявлень окремого народу, його самобутності та ментальності. На всіх етапах історичного розвитку як мови, так і самого народу мовна картина світу набуває нових видозмін, дослідження яких допоможе чіткіше та глибше поглянути на причини та особливості еволюції окремого соціуму.

Вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов, займаються нині такі науки як етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика. Це є новий, оригінальний і перспективний напрям у розвитку мовознавства, що застосовує комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднує в собі методи, властиві кільком наукам (лінгвістики, фольклору, етнографії, психології). Останнім часом стали розповсюдженими дослідження етноспецифічних мовних та концептуальних картин світу як

результату розумової діяльності членів етнічної групи, що є носіями конкретної мови, а також індивідуальних мовних та концептуальних картин світу як результату розумової діяльності конкретного індивіда. Текст розглядають як результат мовної діяльності людини взагалі і як носія конкретної мови зокрема, як комунікативне повідомлення, висловлене заради досягнення певної комунікативної мети. Письменник як член конкретної етнічної групи і носій конкретної мови в створенні тексту послуговується засобами, які пропонує ця мова. Художній текст вважають відображеною в формах мови і забарвленою свідомістю автора узагальненою картиною світу.

З огляду на вищезазначене, з'ясуємо своєрідність відтворення картини світу греків Нікосом Казандзакісом, виразником світосприйняття окремої етнічної групи, носієм певної етнокультурної інформації у світлі загальних тенденцій сучасних лінгвістичних досліджень. Ми не ставимо на меті зробити аналіз змісту або ідейно - художній аналіз роману. Дана стаття – це дослідження етнокультурних та етноспецифічних компонентів, елементів авторського та колективного бачення світу і моделювання його засобами художнього твору. Матеріалом нашого дослідження було обрано роман Н. Казандзакіса «Капітан Міхаліс (Свобода або смерть!)»⁵. Роман не є простою розповіддю про одне з численних невдалих повстань на Криті. Тема твору дозволяє авторові змалювати характер та вдачу критян, які, незважаючи на значні втрати, упродовж двохсот років повставали знову й знову. Смерть для них означала тільки те, що вони виконали свій обов'язок критянина боротися за свободу нації, і цим наблизили момент її здобуття. Письменник оспівує їхню нескореність, силу, красу, мужність тощо, тому говоримо про епос, про роман - гімн критянам. Яскраво

⁵ Переклад здійснено І.С. Гречанівським у співпраці з подружжям В. і Я. Мочосів (два видання 1965 та 1975 років)

вираженими в розглянутому творі є такі положення: боротьба за свободу власної нації; сенс життя критянина полягає в продовженні справи предків і відповідному вихованні нащадків, а також у виконанні своїх щоденних обов'язків, незважаючи на зовнішні та внутрішні перешкоди; людина є ланкою в ланцюгу життя на землі, кожне наступне покоління займає вищу порівняно з попереднім сходинку і в такий спосіб забезпечується неперервність існування людства і його розвиток; смерть є передумовою розвитку життя на землі, а також складником процесу боротьби, оскільки неможливо досягти бажаного результату без жодних втрат, у тому числі людських.

Стиль письменника частково є результатом авторського освоєння новогрецької мови, в тому числі з тих світоглядних позицій, які лежать в основі ідейно-художнього змісту його творів, частково – виявом грецької мовної та концептуальної картин світу. Н. Казандзакіс писав літературною мовою, близькою до розмовної димотики, вживаючи елементи народних говірок та діалектів, що зумовлено тематикою його творів, а також бажанням письменника зберегти якомога більше новогрецьких слів від зникнення. Романи письменника є прикладом вдалого поєднання мови і змісту, оскільки відтворено не лише події і факти, а смак грецького життя. Уживання фонетичних та морфологічних розмовних варіантів загальноновживаних одиниць відображає ті зміни, яких зазнавала димотика в процесі її становлення як загальнонаціональної та літературної мови. Окрім великої кількості говіркових слів, близькість мови Н. Казандзакіса до розмовної підкреслює ще широкє вживання вигуків і прагматичних ідіом, коли мовець виражає не лише свої думки, а й емоції. Авторську мову вдало імітовано під розмовну. У романі Н. Казандзакіса ми зустрічаємо такий художній прийом, як каламбур. Відомо, що каламбур чи гра слів

яскраво передає особливості мови та світогляду етнічної групи - носія цієї мови. С.Є. Перепляотчикова наводить як приклад кілька каламбурів з опорним словом ο χάρος – «Харон» або в переносному значенні «смерть»[6, с. 71]. Перший побудований на схожому звучанні слів «харос» – смерть і «харі» – милість, ласка : κακά τον λένε Χάρο, χάρη αὐτός δεν κάνει – недаремно ж люди назвали його Хароном, адже він нікого не милує. Основою іншого каламбуру є подібне звучання вказаного імені й dokonаної форми майбутнього часу дієслова «радіти»: Θ' αλλάξει η ζωή, θα χαρείς και συ. – Θα πάρω το Χάρο να χαρώ – життя зміниться, зазнаєш радощів і ти. – Мені вже доведеться побратися з Хароном, щоб зазнати радощів. У третьому прикладі Казандзакіс називає Харона «збирачем податків», утворюючи слово «ο χαρατσάρης» від розмовного слова турецького походження «το χαράτσι» на позначення податку, який сплачували підлеглі-не мусульмани на захоплених Османською імперією територіях : Χάρος είναι αὐτός, χαρατσάρης – Смерть – як той збирач податків... [6, с. 211].

Роман «Капітан Міхаліс» присвячено Критові, тому доречним буде навести приклад ще й такого каламбуру: дід капітана, роздумуючи над своїм життям і новим повстанням на острові, доходить висновку, що доля Крита не залежить від бажання жителів острова стати вільними чи від їхніх спроб звільнитися від поневолювачів. Долю Крита вирішували і вирішуватимуть завжди інші – держави, політичні умови. Н. Казандзакіс виражає цю думку через уживання фонетично схожого на назву острова дієслова «κρίνω – судити, вирішувати»: Κρήτη είσαι και κρίνεσαι...

Мова твору пересипана не тільки фразеологізмами, але й неологізмами: λαδοβάρελα – бочка з олією, καλαμόχερα - кощаві руки, Τουρκοφάς – Туркожер. Хоча дослідники не наважуються приписати їх

Н. Казандзакісові, навіть якщо словники їх не фіксують, оскільки він міг запозичити ці слова в народі. Прислівники, які ми знаходимо в Н. Казандзакіса, є характерними для критської говірки: *συδύο*, *συντρείς*, *συμπέντε*. Більшість із них є новотворами самого автора, утвореними за продуктивними говірковими моделями.

Багато складних слів, ужитих письменником, є потенційними словами новогрецької мови і характерною рисою димотики – розмовної мови греків: *αγριοματίζω*, *Μεγαλόκαστρο*, *μονοκαπανιάς*, *μνημερίς*, *μπαινοβγαίνω*, *λυγερολύγυστος*, *κοντοκρατιέμαι*. Використання складних слів зумовлене принципами світосприйняття автора, своєрідністю його стилю.

Н. Казандзакіс вводить у свою оповідь народні пісні, які є фоном, етнокультурним компонентом поетичної реальності, що дає змогу письменникові яскравіше представити своїх персонажів-селян. Народні пісні, наведені у романі, власне критські та турецькі, оскільки Крит довго перебував під владою Османської імперії. Зустрічаємо й димотичну пісню, яка за своїм походженням є суто критською. Такі пісні називають «*τα ριζίτικα*» за народною назвою жителів району підніжжя Білих гір на Західному Криті. Ці застільні пісні про героїчні діяння виконують чоловіки без музичного супроводу:

*Πότε θα κάμει ζαστεριά, πότε θα φλεβαρίσει,
ωχού! πότε θα φλεβαρίσει,
να πάρω το τουφέκι μου ...*

Таким чином, як бачимо, творчість Нікоса Казандзакіса викликає і до сьогодні велику зацікавленість дослідників всього світу. Причиною такого визнання стали ті питання, які порушував письменник у своїх творах. Їх зміст передає невмирущий дух народу, через часткову картину яких читач здатен осягнути етнокультурну цілісність. Казандзакіс витончено передав специфіку грецького менталітету, етнокультурні особливості «еллінізму».

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 261 с.
2. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – 298 с.
3. Казандзакіс Н. Капітан Міхаліс (Свобода або смерть !) / Пер. з нового. І.С. Гречанівський, Я. та В.Мочоси //- II вид. – К.: Дніпро, 1975.- 509с.
4. Клименко 1997 - Клименко Н.Ф. Лексические, синтаксические и фразеологические параллелизмы в новогреческом и восточных языках // Записки історико – філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 1997- Випуск 2. – С.44-60.
5. Міщук В.В. Художній світ Нікоса Казандзакіса (проблеми естетики і поезики) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.04 / НАН України. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1994. – 23 с.
6. Перепляотчикова С.Є. Словотворення Н. Казандзакіса як одна з рис його індивідуального стилю // Мовні і концептуальні картини світу : Зб. наук. праць. – К. : Логос, 2002. – №7. – 429 с.
7. Пономарів О.Д. Нікос Казандзакіс у перекладах українською мовою // Нікос Казандзакіс: пристрасть до свободи. Збірник наукових праць та перекладів // - К.: Логос, 2009. – С. 27-28.
8. Савенко А.О.Новогрецька фразеологія в українському художньому перекладі (на матеріалі українських перекладів романів Н. Казандзакіса та С.Мірівіліса): дис. канд. філолог. наук: 10.02.16 / Савенко Андрій Олександрович. - К., 2005.- 246с.

9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : Напрями та проблеми. – П., 2008. - 711с.

10. Beaton R. Εισαγωγή στη νεώτερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία 1821 – 1992 / Μετάφραση Ευαγγελία Ζούργου – Μαριάννα Σπανάκη. – Αθήνα: Νεφέλη, 1996. – 457σ.

11. Καζαντζάκης Νίκος. Ο Καπεταν Μιχάλης (Ελευτερία ή Θάνατος). - Αθήνα.1981. - 541σ.

SUMMARY

In the article one of the central phenomena of modern semantics – the phenomenon of the «lingual image of the world» – is studied. As the example the novel «Captain Michalis» is chosen. The novel was written by a well-known Greek writer, laureate of the Nobel Prize – N. Kazantzakis. In the article we have studied the peculiarities of the creation by the writer of the lingual image of the world by means of the usage of elements of the folk language and dialects, the usage of the phonetic and morphological oral speech varieties of the common-used items, the attempt to include in the characters' speech some phraseological units and author's neologisms, which are formed by means of productive lingual models. The information is given that the author's understanding of the Greek language by Kazantzakis is based on the usage of Greek lingual and conceptual image of the world.